

Obraz Hannibala
w literaturze antycznej

Moim Bliskim

NR 3392

Patrycja Matusiak

**Obraz Hannibala
w literaturze antycznej**

Redaktor serii: Filologia Klasyczna
Tadeusz Aleksandrowicz

Recenzent
Jerzy Styka

Spis treści

Od Autorki

– 7 –

Wstęp

– 9 –

I. *Hannibal Poenus*

– 27 –

II. *Hannibal hostis*

– 61 –

III. *Hannibal dux*

– 91 –

IV. *Alter Hannibal*

– 113 –

Zakończenie

– 153 –

Wykaz skrótów

– 157 –

Bibliografia

– 159 –

Summary

– 217 –

Sommario

– 219 –

Od Autorki

Książka, którą oddaję do rąk Czytelnika, jest uzupełnioną wersją rozprawy doktorskiej, napisanej pod opieką profesorów Jerzego Kolendo i Tadeusza Aleksandrowicza, obronionej w roku 2010 na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Śląskiego. Współpraca z prof. Jerzym Kolendo nie byłaby możliwa bez wsparcia Akademii „Artes Liberales” i przede wszystkim prof. Jerzego Axera, któremu jestem wdzięczna za to, jak i za umożliwienie pogłębiania wiedzy w ramach kilkuletnich studiów w Akademii.

Podziękowania przede wszystkim należą się moim promotorom – moim Mistrzom – za poświęcony czas, za erudycyjne dyskusje o rzeczach wielkich, jak i te drobiazgowo o małych, za lektury, wspólne odkrycia i entuzjazm. Za nieskończoną cierpliwość. Żałując, że Professor Kolendo nie zdążył zobaczyć drukowanych efektów naszej wspólnej pracy, mam nadzieję, że choć w części udało mi się wyrazić moją wdzięczność za wszystko, czego mnie nauczył.

Bardzo dziękuję recenzentom: prof. zw. dr. hab. Jerzemu Styce oraz prof. zw. dr. hab. Leszkowi Mrozewiczowi za ich cenne uwagi, także bibliograficzne, dzięki którym ten tekst miał szanse stać się lepszym.

Dziękuję także mojej rodzinie i przyjaciółom za nieustające, tak bardzo ważne dla mnie, wsparcie w czasie wieloletnich zmagania z Hannibalem. Zdaję sobie sprawę, że książka ta nie jest moją Zama, mam jednak nadzieję, że nie jest też moimi Kannami.

Wstęp

Obraz Hannibala jest skomplikowaną mozaiką, na dodatek – co uważyli już antyczni – zbudowaną ze sprzecznych elementów. Pokazuje ona Kartagińczyka w różnym świetle, zarazem pozytywnym i negatywnym, ale sprzeczność moim zdaniem jest pozorna. I nie jest ona spowodowana ani schizofreniczną wizją antycznych, ani nie jest pozostałością po propagandzie anty- i probarkidzkiej. Nie jest także dowodem zróżnicowania źródeł, mającym potwierdzać obiektywizm jej autorów. Obraz ten jest zależny od rodzaju literatury, w którym się pojawia, i przede wszystkim od funkcji, jaką ma pełnić.

Układ rozdziałów niniejszej rozprawy odpowiada optyce postrzegania Hannibala – od ogółu do szczegółu, od najszybciej i bez wysiłku przywoływanych stereotypowych cech punickich, przez nie zawsze do końca wyodrębnione, ale już partykularne cechy wroga, do umiejętności przywódczych. Bardzo wyraźnie widać tutaj przejście od postrzegania Kartagińczyka nie tyle na tle zbiorowości, co jako jednego z elementów owej zbiorowości, do widzenia go jako jednostki – jedynej i niepowtarzalnej. To przejście wymagało jednak pewnego wysiłku, a zarazem erudycji. Jeśli weźmiemy pod uwagę rozkład cech, których odbiór w społeczeństwie rzymskim był kolejno: pozytywny, obojętny i negatywny, zobaczymy, że te negatywne odpowiadają stereotypowym wyobrażeniom, mechanicznym skojarzeniom niewymagającym żadnej głębszej refleksji. Pozytywne cechy były widoczne dopiero w jednostkowym odbiorze, jeśli czytelnik zadał sobie trud wnikliwej analizy, porównań, a nawet krytyki tekstu. Biorąc pod uwagę fakt, że tekst tak naprawdę powstaje w głowie

czytelnika – zgodnie z założeniami teorii literackich powstałych w wieku XX: hermeneutyki, zwłaszcza pragmatycznego odłamu¹, semiotycznej teorii czytelnika Umberto Eco (w której pojawia się pojęcie *intentio lectoris*)² oraz postmodernistycznego pomysłu Rolanda Barthesa, ogłaszającego śmierć autora³ – w zależności od jego wiedzy, heurystyki skojarzeń, a nawet stanu umysłu w trakcie lektury, że jeden tekst może być odczytany w różny sposób, że nie zawsze da się wyczuć intencję autora (*intentio auctoris*) ani dzieła (*intentio operis*), że wiele wiadomości wyrażonych pomiędzy linijkami tekstu oraz tych istniejących w ogólnej świadomości jest dla nas dziś w ogóle niedostępnych, a co za tym idzie niemożliwych do zanalizowania – nie należy się dziwić, że pomimo nielicznych, ale jednak istniejących pozytywnych opinii i opisów Hannibala nie nastąpiło przełamanie zakorzenionego stereotypu. Być może było już na to za późno, ponieważ Kartagińczyk pomimo swej niejednorodności i wielowymiarowości, a może właśnie dlatego, będąc jednak monolitycznym przykładem wroga, choć monolit ten miał liczne dostrzegalne rysy i pęknięcia, stał się symbolem, toposem, *exemplum*. Choć owe pęknięcia nie były widoczne dla wszystkich (i nie zawsze na pierwszy rzut oka), właśnie one zapewniały wielowymiarowość pozwalającą na elastyczne dopasowywanie do potrzeb poezji i retoryki.

Sposób budowania obrazu Hannibala, jego konkretna werbalizacja, wskazuje na świadomą i przemyślaną koncepcję, choć zapewne w niektórych miejscach może być ona zastosowana intuicyjnie. Możemy to jednak stwierdzić dopiero od pewnego momentu z powodu niemożności dotarcia do najwcześniejszych źródeł. Staram się zatem pokazać, gdzie pozytywne i negatywne rysy obrazu Kartagińczyka budują jego konkretną część, jaki jest wynik sumowania poszczególnych komponentów oraz jak przesuwiał się środek ciężkości tego obrazu. Z pewnością największe znaczenie na początku miał fakt prowadzenia wojny z Punijczykiem (to najbardziej trafny termin, zważywszy ustalenia rozdziału pierwszego), potem z wrogiem, a następnie z bardziej wewnętrzną, bo jednostkową, częścią Hannibala – wodzem.

¹ MARKOWSKI 2007: 189; oraz szerzej RICOEUR 1989b: 63–187; RICOEUR 1989c: 246–271.

² BURZYŃSKA 2007a: 258–260.

³ BURZYŃSKA 2007b: 320–323.

The image of Hannibal in ancient literature

Summary

The main aim of this book was to analyse the image of Hannibal in ancient literature. His representation was based on three concepts: Hannibal as a Punic, as an enemy and finally as a leader. The perception of each of these features changed gradually from negative to positive. Hannibal as a Punic was analysed in the first chapter. *Hannibal-Poenus* presented as the ‘Other’ and a typical representative of his nation constituted an antithesis of ‘typical Roman virtues’. It is important to make a clear distinction between the negative term *Punic* and the neutral, or in other contexts even positive *Carthaginiensis*. This particular representation of Hannibal became basically a *topos* in Roman literature and as such was prone to over interpretation and exaggeration. *Hannibal-hostis*, discussed in the second chapter, was defined as cruel and dreadful thus, was often used as a rhetorical *exemplum*. The image of *Hannibal-dux* is based on prudence and shrewdness – virtues that stemmed from his war experience, and when used by authors as means of comparison had a clear laudatory function. Such comparisons created yet another subcategory that combined the images of *Hannibal Romanus* or *novus Hannibal*, and finally the image of ‘Alter Hannibal’ discussed in Chapter Four. When making a thorough analysis of the image of Hannibal in ancient literature one has to take into consideration the modifications of his portrayal when it comes to different literary genres or geographical and historical context – ancient poetry handled the image of Hannibal with much more liberty than for example historiography. Moreover, there is a distinct emphasis on the image of *Hannibal-hostis* in the literature of Roman Republic, while the image of *Hannibal-Poenus* took prominence in the works of the authors of Augustan era, and *Hannibal-dux* in the writings of Roman Empire.

L'immagine di Annibale nella letteratura antica

Sommario

Lo scopo della presente ricerca è offrire un'analisi dell'immagine di Annibale, ricorrente nella letteratura antica. Questa immagine può essere divisa in tre sotto-immagini: Annibale per i Romani è soprattutto un Punicense, dopo un nemico e alla fine un condottiero. La percezione nelle singole fasi percorre una strada, addirittura, dal negativo fino al positivo. Annibale come Punicense, descritto nel primo capitolo *Hannibal Poenus*, è un estraneo, l'erede dei Fenici, quindi tutto l'opposto a un "tipico" romano, dotato di qualifiche totalmente discordanti con quelle romane. È importante notare la differenza tra la denominazione negativa del "Punicense" e quella neutrale e perfino positiva del "Cartaginese". Questo frammento dell'immagine di Annibale fu sottoposto alla maggiore tipizzazione ed era suscetibile a tutte le forme di manipolazioni. Annibale nemico, descritto nel secondo capitolo *Hannibal hostis*, è un uomo spietato, che fa paura, usato molto spesso nel linguaggio retorico, come *exemplum*. La similitudine del condottiero analizzata nel terzo capitolo *Hannibal dux* si basa sui concetti di prudenza, intelligenza ed esperienza. Quest'immagine viene spesso utilizzata per creare una similitudine ad Annibale, svolgendo una funzione di laudatio. Quelle comparazioni costituiscono una categoria a parte, che crea un'immagine del Cartaginese in cui si può distinguere il concetto del *Hannibal Romanus* e del *novus Hannibal*, presentato nel capitolo quarto *Alter Hannibal*. L'immagine di Annibale, infine, dipende anche dal genere letterario – la poesia si serve con più disinvoltura della denominazione Cartaginese rispetto alla storiografia – e dal periodo di provenienza. Alla caduta della Repubblica romana si metteva in risalto una sotto-immagine del nemico, nei tempi di Augusto del punicense e nell'epoca degli imperatori del condottiero.

Redakcja i korekta: Agata Sowińska
Projekt okładki: Małgorzata Pleśniar
Redakcja techniczna: Barbara Arenhövel
Łamanie: Edward Wilk

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-757-9
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-758-6
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,75. Ark. wyd. 14,0.
Papier offset kl. III, 90 g Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek